

A tábla és a füzet képe:

Mécs László: A kirándulás elmaradt.

1. A gyerekek megálmodták a kirándulás szépségeit.

2. A majális eső miatt elmaradt.

5. A nagyok is készültek egy szebb jövőbe, de egy viharsövény elállta útjukat.

Leírás.

Elmélkedés.

Szántó Lőrinc.

Történelem.

(Összefoglalás.)

Erkölcsei és szellemi művelődésünk Mohácstól a XX. századig.

IV. osztály.

I. Előkészítés. a) Számonkérés. Az újkori történelem időmutatójának számonkérő felújítása.

b) Áthajlás. Számbavettük a kor eseményeit, nézzük most azt, milyen volt e kor erkölcsi és szellemi műveltsége.

c) Célkitűzés.

II. T á r g y a l á s. a) *A XVI. század.* A humanista-reneszánsz műveltség minden káprázatos külső megnyilvánulása dacára is súlyos örökséget hagyott maga után. Míg a középkori egyetemes keresztény művelődésbe való bekapcsolódásunk szenteket nevelt a magyarság soraiban, királyi családunkban, addig a humanista-reneszánsz világnézet bizonyos szempontból megrontotta követőinek jellemét: féktelen önzést, pénzhaszást ébresztett bennük, hatalombíráásra, vagyongyűjtésre ösztönözte őket. S ami még nagyobb kárral járt az országra, fő- és köznemességünk ádáz küzdelmet folytatott egymással a főhataloméért.

De közreműködött a humanista-reneszánsz szellemnek az egyéniséget mindenek elé- és föléhelyező jellege az egységes magyar katolikus egyház megbontásában is.

E század egyik legszomorúbb korszaka hazánk történelmének. Ennek a politikai és vallási tekintetben megosztott országnak a legnagyobb önmegadásra és egyuttal a legszívósabb életerőre volt szüksége, hogy el ne vesszen, hanem ősi erejével s kedvezőbb alkalommal újra talpra álljon. A század második felében már egyszerre kellett védekeznie a török hatalom és saját királyai túlkapásai ellen. Amaz mindennapi kenyerét, ezek alkotmányát, szabadságát, egész nemzeti hagyományát

veszélyeztették. Katonai hatalma elgyengült, jóléte elveszett, hitegysége megbomlott.

A hitszakadás lélkileg is széttepte a töröktől szétszabdalt magyarságot, s ez a megosztás súlyos következményekkel járt nemzeti életünk további alakulásában. Abban a tekintetben azonban mégis fejlesztőleg hatott a reformáció, hogy versengetést indított a katolikusok és protestánsok között, s ennek az iskolaügy, a népoktatás, az irodalom és a nemzeti nyelv látta hasznát.

Mint legnagyobb tanügyi pártfogók Oláh Miklós (a jezsuitákat telepíti le, Nagyszombatban) és Forgách Ferenc hercegprímások említhetők. De az országgyűlés is egyre sürgeti a népiskolák szaporítását. (Selmezbánya kimondja a fiúk tankötelezettségét: 1575.)

Tudomány, irodalom, művészet. Az ország feldarabolásának korában a török területen megállt a magyar szellemi élet, s a királyság területén is sok akadállyal kellett megküzdenie. Fellendülnek a szentírásfordítások (a katolikus Komjáthy Benedek Szent Pál leveleit, Pesti Gábor az újszövetséget, míg a protestáns Károli Gáspár lefordítja az egész szentírást.)

Néhány történelmi munkán kívül (Verancsics Antal esztergomi érsek, Forgách Ferenc püspök, kancellár, Szamosközy István s a lutheránus Heltai Gáspár) a vitázó irodalomban katolikus részről különösen Telegdy Miklós pécsi püspök, a protestánsok közül Meliusz Juhász Péter, Dévai Biró Mátyás, Dávid Ferenc és Bornemisza Péter tűnnek ki.

A nemzeti költészet művelői közül Tinódi Sebestyén és Ilosvai Selymes Péter emelkednek ki, mint vándorlantosok (históriás énekek), Balassa Bálintnak, az első igazi magyar költőnek vallásos és hazafias (végvári) költészete messze kimagaslik e kor irodalmából.

A könyvnyomtatás hatalmas fegyvere volt úgy a hitújításnak, mint a katolikus visszahatásnak. Eleinte külföldön nyomták a magyar könyveket, később azonban itthon is állítottak fel nyomdákat. A magyar nyomdák közül úttörő volt (Hess Andrásé után) a Nádasdy Tamás költségén fölállított műhely a vasmegyei Sárvár mellett lévő Újszigeten (1536.) Híres nyomdák voltak e korban Kolozsvárt, Debrecenben (Miszótfalusi Kiss Miklós), Bártfán. Az állandó nyomdák mellett vándorműhelyek is voltak. Egyik-másik protestáns lelkész nemcsak igehirdető, hanem író, betűszedő, nyomtató, könyvkötő és könyvvarus is volt egy személyben. Nyomtatványait nagyobb vásárokon ponyváról árulta a népnek. A katolikusok e korban csak egy nagyobb nyomdát állítottak, Nagyszombatban. (1577.)

A művészetek elhallgattak, mivel a reformáció száműzte a templomokból a művészeteket, másrészt meg az örökös háborúk emésztettek fel minden pénzt.

b) *A XVII. század történelmünknek az a korszaka, amelyben a kard sohasem pihent meg hüvelyében. A hitújítástól föleszmélt s a saját reformjai által megerősödött katolikus egyház már a XVI. század második felében új művelődési korszakot nyitott meg Európában, a barokk kultúrát. Nálunk ez új mozgalom a török megszállás miatt csak lassan tudott hódítani. A katolikus visszahatás e századában a katolicizmus fokozatosan visszaszerzi túlsúlyát hazánkban is.*

Elkeseredett harcok zaja töltötte be ezt a századot. Míg a század első felét még inkább a vallási színezetű ügyek töltötték be hazánkban is, a második felében közös erővel védelmezi szabadságát és alkotmányát Nyugat és Kelet magyarja az uralkodó elnyomó törekvései ellen. E küzdelmek ugyan változó sikerrel jártak, mégis ezen harcok tartották ébren a nemzeti érzést, amelyek nemcsak a beolvasztást akadályozták meg, hanem elősegítették az ország területi egységének helyreállítását is.

A katolikus közoktatás főleg a jezsuiták kezében volt. Ők tanítottak a Pázmány Péter által alapított nagyszombati egyetemen (1635) s a kassai akadémiából egyetemmé alakult főiskolán (1660.) Ők vezették a középiskolákat is szinte egyedül, amíg a piaristák nem veszik át az ifjúság alsó- és középfokú nevelését, s egymásután föl nem állítják iskoláikat. Az ifjúság, de főként a népnevelés terén velük buzgólkodtak a pálosok, a bencések, a premontreiek, a ciszterciták, a domonkosok és a ferencesek.

A protestáns iskolák közül nevezetesebbek a Bethlen Gábertől alapított gyulafehérvári főiskola, a sárospataki, debreceni, nagyenyedi kollégiumok. Ezekbe többször idegen tanárokat is hívtak. (Lorántfy Zsuzsanna: Comeniust, aki 4 évig tanított Sárospatakon.)

Tudomány, irodalom, művészet. A történetírók jobbára magyar nyelven írják műveiket, naplóikat, emlék- és röpirataikat, meg leveleiket. Kiválóbbak Pázmány P., Bethlen G. és Eszterházy Miklós levelezései, Zrínyi Miklós gróf prózai (hadtörténeti) tanulmányai (Török áfium ellen való orvosság, Ne bántsd a magyart! Siralmas panasz), a három Bethlen (János, Farkas, Miklós), Cserei Mihály és Apor Péter művei. Az önéletrajz és naplóírók közül kiemelkednek Kemény János fejedelem, Károlyi Sándor, II. Rákóczi Ferenc és Mikes Kelemen. A hittudományi művek írói közül messze kimagaslik Pázmány Péter (Isteni igazságra vezérlő kalauz, Prédikációk, Imádságos könyv), Káldi György (Szentírás-fordítása), míg protestáns részről nevesebbek Alvinczy Péter, Gelei Katona István, Komáromi Csipkés György írásai.

A költészet örökbecsű értéke e korból Zrínyi Miklósnak „Szigetvár ostroma” c. hőskölteménye. Jeles alkotásai e kornak a *kurucköltészet* termékei. Szerzői többnyire ismeretlenek.

nek: íródeákok, papok, katonák. Ismertek br. Palocsay György, Dálnoki Veres Gerzson. (Híresebb kurucdalok: Buga Jakab éneke, Ó szegény magyarság... Egy bujdosó szegény legény, stb.) Gyöngyösi István verse a magyar nemzet sorsát sirató Rákóczi-nóta, mely századokon át önt bánatot és lelkesedést a magyar szívekbe.

A művészetek muzsái még mindig hallgatnak, mint viharban a pacsirták. A XVI—XVII. századi szobrászatunk fejlettségéről leginkább szárnyasoltáraink domborművei és szobrai, valamint síremlékeink tanuskodnak. Mindezekből gazdag sorozattal dicsekedhetünk, főként a Felvidéken és Erdélyben, a töröktől meg nem szállt országrészekben. (Kassa, Lócse, Bártfa, Eperjes, Brassó, székely munkák Csikmenaság és Hunyadi János síremléke Gyulafehérvárott.)

c) A XVIII. század végre nyugalmat hozott a nemzet életébe. A magyarság kimerült a két évszázados küzdelemben s amidőn az ország függetlenségét védelmező törhetetlen akarását felismerő III. Károly maga is békére hajolt, azt szívesen elfogadta. A török és osztrák nyomástól felszabadult nemzet most végre hozzáfoghatott az ország újjáépítéséhez. E nagy feladat elvégzésére pedig a *barokk-szellem* tette képessé, amely — bár elkésve — csak most, az ország felszabadulása után hatotta át lassan egész társadalmunkat, s keltett hősi lelkesedést minden vallásos és szép eszme iránt. — E kultúra átvételében helyes történeti érzelme vezette a magyarságot. A barokklelek lett ugyanis az az erő, amely a törökvilág szellemi-, erkölcsi- és anyagi romlásából a magyar földet új életre keltette. Ez a szellem tette lehetővé a nemzet nagy többségének a középkori katolikumhoz való visszaférést. A barokk-szellem tette újra Szent István országát „Mária országává“, Regnum Marianummá, és véste kitörülhetetlenül e tudatot a nemzet lelkébe.

A század második felében nehéz idők következtek a katolikus egyházra. A barokk-szellem későn érkezett hazánkba, s ezért nem is lehetett hosszú életű. Már Mária Terézia korában újra feléledt a humanizmussal megindult természetes világnézet, s „felvilágosultság“ néven üzent hadat a barokkvilágnak. Hazánk sem térhetett ki hatása elől, mivel gondolatainak buzgó terjesztői akadtak a Bécsben élő s a francia felvilágosodással megismerkedő magyar főurak között, nemkülönben a hazánkba is átszivárgó szabadkőművességben (II. József) és a Bessenyei György kezdeményezte franciás irányvű irodalomban.

A felvilágosodás nálunk is vallástalan szellemet terjesztett társadalmunkban. Azonban átvette a barokk nemzeti irányát, amit Bessenyeiek irodalmi működésének köszönhetünk.

A közoktatásügyet a katolikus közép- és felsőiskolákban szerzetesek, főképpen jezsuiták és kegyesrendiek vezették. Kivülük a tanügy terén a bencések, ciszterciek, premontreiek és

a pálosok buzgólkodtak, amíg Mária Terézia és II. József a kegyesrendiek és irgalmasok kivételével egyidőre az összes többi rendet el nem törölték.

Az iskolázás nyelve a latin volt. A jobbágyok gyermekei egyedül a papi pályán boldogulhattak.

Mária Terézia állami felügyelet alá vonta az iskolákat (Ratio Educationis: 1777.) Ezzel új korszak kezdődött közoktatásunkban. A „felvilágosodott“ uralkodó szerint csak az állam lehet iskolák szervezője és felügyelője. Tagadhatatlan, hogy az új tanterv sok helyes, főként az ügyvitelre vonatkozó jó újítást léptetett életbe, — mégis, mivel a magyar nyelvet, a nemzet nyelvét — a latin és német mellett — csak a melléktárgyak közé szorította, a nemzet általános rokonszenvét nem nyerhette meg. Pedig nagy figyelmet fordított e tanterv a szülőföld és Magyarország földrajzára, valamint a hazai történelemre is (ez barokk hatás!). A királynő sok iskolát építtetett, a nagyszombati egyetemet orvosi karral egészítette ki és Budára helyezte át; ő alapította a selmecbányai bányászati főiskolát is. De a Rationál is sokkal nagyobb veszedelmet jelentett közoktatásunkra II. Józsefnek az a rendelete, amelyvel a német nyelvet tette az állam és iskolák hivatalos nyelvévé. Ez már létében támadta meg az öntudatra ébredő magyarságot. Egyébként ő helyezte át az ország egyetlen egyetemét Budáról Pestre. Volt még az országban ezidőben 4 jogakadémia (Kassán, Győrött, Pozsonyban és Nagyváradon.) — A protestánsok főiskolái Pozsonyban (Bél Mátyás), Eperjesen, Debrecenben és Sárospatakon voltak.

A könyvnyomtatás fejlődését a cenzura nehezítette meg. A könyvek alig keltek, az írók nem kaptak kiadót, úgyhogy legtöbbször a maguk pénzén vagy gazdagabb pártfogóik költségén nyomatták munkáikat. De megjelent már — ha szerény keretek között is — az első magyarnyelvű hirlap (Pozsonyban: Magyar Hírmondó, 1780), a folyóiratok sorát meg a kassai Magyar Muzsa nyitotta meg (Kazinczy Ferenc, Bacsányi János, Baróthi Szabó Dávid.)

A százados harcok azonban nagyon megcsapolták a magyarság életerejét. A kipusztult vidékekre idegenek települtek. Városaink közül ezidőben Pozsonyban (hivatalok) és Nagyszombathban (egyetem) volt a legtöbb kultúra. Buda és Pest ekkor még egészen német volt. (Budának 1787-ben 24.000, Pestnek ugyanekkor 22.000 lakosa volt.)

A latin és német nyelv mellett a magyar teljesen háttérbe szorult. 1790-ig magyar színészet sem volt az országban. Pozsonyban német színészek játszottak, s a magyar főurak időnkint olasz operatársulatokat hozattak kastélvaikba.

A köznemesség műveltsége latinos volt, a főnemesség, az udvart követve, franciául és németül társalgott.

Természetes, hogy a történetírók is latinul írták műveiket

(Bél Mátyás, Pray György, Katona István). De II. József bukása után már magyarul írt Virág Benedek, Révay Miklós, Kazinczy Ferenc és Verseyhy is.

Bessenyei György fellépésével íróink karolták fel a nemzeti nyelv és szellem fejlesztését. Ők táplálták a nemzeti öntudatot és lelkesedéssel harcoltak a magyar művelődésért. Ez a munkájuk annál áldásosabb volt, mert hazánk a bécsi udvar politikáját sinylette, s nem fejlődhetett még a maga akaratára szerint.

A művészetek közül az építészet indult virágzásnak. Ekkor telik meg hazánk túlnyomórészt mai barokk templomai-
val, palotáival (szemléltetés!). Eger, Pozsony, Vác, Pest (egyetemi templom), Buda (Szent Anna-templom), Sopron, Győr, Székesfehérvár, Veszprém e korbeli városrészei tanuskodnak erről. A már rokokóba hajló eszterházi (Sopron vm.) Eszterházy-kastély a magyar Versailles nevét érdemelte ki.

A festészet terén Kupeczky János arcképfestőnk értékes műve a Tárogató, míg Mányoki Ádám nevét II. Rákóczi Ferenc nemzeti közkinccsé vált arcképe hirdeti.

d) *A XIX. század első fele* az alkotmányos Magyarország kialakulási kora, ahogy nevezni szokták. Valóban, a nemzet hosszú küzdelmeinek az lett eredménye, hogy a nyolc százados nemesi alkotmány átalakult az egész magyarság alkotmányává, a jobbság fölszabadult, felépült az újkori Magyarország, amelynek a jogaiba visszahelyezett nemzeti nyelv, a megerősödött nemzeti élet, a politikai és polgári jogegyenlőség és szabadság adott erős alapot. Hiába akarta elvenni ezt tőlünk a bécsi kormány, hiába kezdett harcot ellenünk a kamarilla, és hiába győzött az orosz—osztrák haderő a fiatal honvédség ellen. A szabadságharc bukása csak ideig-óráig gátolhatta meg a nemzet reményeinek beteljesedését.

E korszak története három nagy magyar köré csoportosul. Széchenyi fölírta a nemzetet s irányt mutatott a szebb jövőnek; a Legnagyobb Magyar terveit Kossuth köti hozzá az időszerű európai koreszméhez, a liberalizmushoz, hogy valóra váltsa azokat; Deák — kinek alakja már ugyan csak a század második felében emelkedik fel — akkor nyújtott segítséget a nemzetnek, mielőtt az szabadsága elvesztése fölötti bánatában, újra szendergésbe merült volna. Széchenyi dicsősége a cél kitűzése s a megindításé, Kossuthé maga a munka, Deáké annak befejezése.

S amíg ők, mint vezérek lelkesítették és irányították a nemzetet, addig ez is kitartott mellettük minden erejével. Kezdetben félt ugyan a merészebb újításoktól, később azonban már önmaga mondott le kiváltságairól, s amidőn a modern államot megteremtette, többé nem mondott le róla az önkényuralom idején sem.

A magyarságot tehát nem irodalmi — ahonnan várható

volt —, hanem politikai oldalról érte e hatás, amely további történelmét alakította. A II. József-féle elnemzetlenítés ellenhatásaként lobogott fel az a nemzeti öntudat, amely általános eszméjévé vált a XIX. század Európájának. A Szentszövetség és Metternich kora csak méginkább kiváltotta a magyarság öntudatát, s így érkezett el nemzetünk a reformkorhoz, amely Széchenyi felfogásában az egész magyar lelket volt hivatva megiffjítani.

A reformkornak ebben a nemzeti irányú légkörében született meg először a Magyar Tudományos Akadémia nyelvünk kiművelésére és tudományosságunk munkálására. E mellett egyes tudományágak ápolására külön tudományos társulatok is alakultak. (Szent István Társulat, stb.) A Nemzeti Múzeum, a Nemzeti Színház megalapítása, irodalmi társaságok megjelenése (Kisfaludy-Társaság: 1836), zenénk, képzőművészetünk felfrissülése: mindmegannyi korszakos mozzanatot jelentett nemzeti művelődésünk útján. Ugyanakkor a reformkor társadalma az anyagi kultúra, valamint a politikai és társadalmi élet területén is elvégezte a megújulás alapvető munkáját.

A szabadságharcot követő önkényuralom ugyan mindent megállított fejlődésében egy időre, de a kiegyezés után újra megkezdhattuk szellemi és anyagi műveltségünk munkálását. Sajnos, erkölcsi téren nem mondhatjuk el mindezt, hiszen az új fejlődés teljesen mellőzte a vallási alapokat s a maga lábán akarta megjárni a magasságokat. (Hogy ez hová vezetett, láthattuk a világháború és az azt követő időkben.)

Iskoláink végre ismét a nemzeti művelődés szolgálatába állhattak. Népoktatásunk alapja az általános tankötelezettség lett (1867), s ebben megelőztünk nem egy művelt nyugati nemzetet (Anglia, Francia- és Olaszország, stb.), újjászerveztük a gimnáziumot, a tudományos művelődés szolgálatára megalkult a második tudományegyetem Kolozsvárott, a budapesti Műegyetem, majd a XX. század elején a pozsonyi és a debreceni tudományegyetem is. Mellettiük teológiai, katonai, jogi, gazdasági, kereskedelmi, bányászati és erdészeti, zenei, képzőművészeti főiskolákon és szakiskolákban történik a szakpályákra lépő ifjúság nevelése, oktatása. Megindult a tudományos élet minden terén az alapvetés. Így a történetírás terén (Horváth Mihály, Szalay László, Salamon Ferenc, Pauler Gyula), de ugyanígy az irodalomtörténet, magyar nyelvtudomány, orvosi, matematikai, természettudományi, földrajzi tudományosságunk is.

Művészeti fejlődésünk túllépte határainkat s európai, sőt világnagyságokkal ajándékozta meg az emberiséget.

A szobrászat terén Ferenczy Izsó, Huszár, Strobl Alajos, Zala György, Fadrusz János, stb. tüntek ki messze túl a magyar művészeti körökön tehetségükkel.

A festészet terén Barabás Miklós, Markó Károly, Székely

Bertalan, Than Mór, Lotz Károly, Zichy Mihály, Benczur Gyula és Munkácsi Mihály emelkedtek világhírre.

A zenében Lavotta, Csermák, Liszt, Erkel jelzik a csúcspontot.

Az irodalomban is olyan nagyságokat mutathat fel, mint Vörösmarty, Petőfi, Arany, Kemény Zsigmond, Katona József, Madách Imre, Jókai Mór, Gyulai Pál, stb.

Az építészet emlékei Budapesten a Magyar Tudományos Akadémia, Szent István bazilika, Operaház, a főthi templom, Országház, az esztergomi bazilika mind azt mutatják, hogy a magyar teremtőerő és művészet, ha megfelelő körülményeket talál, mindenben egyenlőrangú tud lenni az európai népek művészetével.

III. *Összefoglalás.* (A XIX. század erkölcsi- és szellemi műveltségét nem tárgyaljuk. Egyrészt túl közel vagyunk hozzá, benne élünk, nehéz a bírálát, másrészt a nagy sokaságból nehéz volna megmutatni a fejlődés egyenes útját. Hogy fejlődtünk, az kétségtelen.)

Bebizonyította-e a magyarság, hogy érdemes a Kárpátok medencéjében betöltött szerepére? Nem mindig a kard dönti ezt el. A szellem, az erkölcs olykor nagyobb erővel esik latba előbbinél. A magyarság, ha magáralált végeláthatatlan küzdelmeiben, mindig tudott olyan nagy és nyugati lenni, mint békében élő más nemzetek, amelyeknek műveltségét védelmezte sokszor a saját romlásával is. A robosztus erő barbár népek tulajdonsága is lehet, a műveltség nem függ a népek mennyiségétől, hanem minőségétől. A magyarság tehát minőségi nép, amely méltó arra, hogy megtalálja helyét Európa népeinek közösségében!

Vicsay Lajos.

Földrajz.

Észak-Ázsia éghajlata és vízrajza.

I. *Bevezetés.* Megnézzük a mult órán készült vázlatot és a tapasztalatokat megbeszéljük. A feladott lecke kikérdezésével együtt ezt a vázlatot emlékezetből a táblára rajzoltatjuk.

Miután meggyőződünk a tanulók tudásáról, megismételjük az előbbi órán feladott kérdést: *mivel magyarázható Észak-Ázsia s itt is különösen Szibéria néptelensége?* Ennek a feladatnak megfejtése a mai célkitűzésünk. Ezzel a céllal indítjuk el a közös munkát: *vizsgáljuk meg Észak-Ázsia éghajlatát!*

II. *Tárgyalás.* 1. *Hőmérséklet.* Részletes tárgyalás előtt röviden összegezzük, hogy *melyek az ember életének természeti*